

Cyprian z Cassinum, *Hymn o św. Benedykcie* (*Hymnus de S. Benedicto, inc. Aureo solis radio perennis*)

1. Wstęp

Tematem niniejszego opracowania jest dedykowany św. Benedyktowi hymn o incipicie *Aureo solis radio perennis*. Jego autorem jest najprawdopodobniej Cyprian z Cassinum, co przyjmuje się w ślad za informacją Piotra Diakona (1107-1159), bibliotekarza i historyka słynnego opactwa¹. W VII rozdziale *De viris illustribus Casinensibus* Piotr Diakon pisze mianowicie, że Cyprian, prezbiter, wstąpił do tamtejszego klasztoru w czasie rządów opata Petronaksa i że jest autorem hymnu o cudach św. Benedykta, napisanego do śpiewania w jego święto. O Petronaksie (ok. 717-750) wiadomo, że jako opat zajmuje w katalogu opatów Cassinum, dodatku do kroniki opactwa, chronologicznie miejsce szóste². Rozkwit działalności Cypriana przypada według Piotra Diakona na pontyfikat papieża Leona oraz lata panowania cesarza Konstantyna i Ireny³. Leon III rządził Kościołem w latach 795-816, Konstantyn VI zaś to małoletni cesarz bizantyjski zmarły w 797 roku, Irena to jego matka, a jednocześnie regentka zmarła w 803 roku. Tak więc życie Cypriana należy umiejscowić pomiędzy końcówką pierwszej połowy a schyłkiem VIII wieku lub samym początkiem IX wieku.

¹ N.A. Weber, *Petrus Diaconus*, w: *The Catholic Encyclopedia*, Robert Appleton Company, w: <http://www.newadvent.org/cathen/11783c.htm> (dostęp: 27.03.2020).

² *Chronica Sancti Benedicti Cassinensis*, Monumenta Germaniae Historica, *Scriptores rerum Longobardicarum et Italicarum*, 1: *Scriptores rerum Longobardicarum et Italicarum saec. VI-IX*, ed. Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi, Hannoverae 1878, s. 489.

³ Petrus Diaconus, *De viris illustribus Casinensibus* VII, PL 173, 1015-1016: „Cyprianus presbyter sub Petronace abbate in eodem coenobio monachus factus, de B. Benedicti miraculis hymnum in eius festivitate cantandum descripsit. Claruit autem temporibus Leonis, Constantini, et Hirenes imperatorum”.

Patrologia Latina pod imieniem Cypriana z Cassinum zamieszcza tylko jeden utwór – ten właśnie hymn dedykowany św. Benedyktowi⁴.

Hymn *Aureo solis radio perennis* został jednakże zamieszczony w Patrologia Latina także wśród utworów poetyckich innego autora, mianowicie Alfana z Salerno⁵. Alfan (1010-1085), opat klasztoru św. Benedykta w Salerno, a potem arcybiskup tego miasta, był najwybitniejszym przedstawicielem szkoły poetyckiej związanej z historią Cassinum. Jego poezja, inspirowana twórczością Wergiliusza i Owidiusza, obfituje w wiele motywów mitologicznych, choć z drugiej strony – w oczywisty sposób – propaguje ideały życia chrześcijańskiego⁶. Wśród poetyckich utworów Alfana znajdują się hymny dedykowane świętym (m.in. Sabinie, Mateuszowi, Mikołajowi, Krystynie, Piotrowi, Małgorzacie, Agnieszce, Wincentemu) oraz utwory okolicznościowe i kilka epitafiów, a także pochwała Cassinum – pełen miłości i wdzięku wiersz ukazujący klasztorną górę jako miejsce spokoju, prawdziwy raj na ziemi i drogę do nieba⁷. Wśród tych utworów w wydaniu Patrologia Latina znajdziemy wspomniany hymn o św. Benedykcie.

Umieszczenie hymnu *Aureo solis radio perennis* w Patrologia Latina pod imieniem dwóch różnych autorów znajduje prawdopodobnie wyjaśnienie w tym, że ok. 300 lat wcześniej benedyktyn Tytus Prosper Martinengo (zm. 1594), idąc za dawnym kodeksem, przypisał autorstwo hymnu jako oczywiste Alfanowi z Salerno⁸. Tymczasem Arnold Wyon, także benedyktyn (zm. ok. 1610), w wydanej zaledwie kilka lat później monumentalnej pracy na temat historii swego zakonu za autora hymnu uznał jednak

⁴ Cyprianus Cassinensis, *Hymnus de S. Benedicto*, PL 89, 1051-1052.

⁵ Alphanus Salernitanus, *De S. Benedicto*, PL 147, 1231-1233.

⁶ Por. G. Penco, *Storia del monachesimo in Italia. Dalle origini alla fine del Medioevo*, Milano 1995, s. 429-430; A. Lentini, *Rassegna delle poesie di Alfano di Salerno*, „Bullettino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo” 69 (1957) s. 213-242; A. Lentini, *Alfano*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 2, red. A.M. Ghisalberti, Roma 1960, s. 253-257, w: [http://www.treccani.it/enciclopedia/alfano_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/alfano_(Dizionario-Biografico)/) (dostęp: 29.03.2020).

⁷ Alphanus Salernitanus, *Carmina*, PL 147, 1220-1268.

⁸ T. Prosperi Martinengii, *Pia quaedam poemata, ac theologica, odaeque sacrae diverso carminum genere conscriptae. Quibus etiam accesserunt nonnulli aliorum quorundam illustrium monachorum Casinensium hymni, non indocti quidem illi, nec invenusti, collecti ex exemplaribus partim Latinis litteris, partim Longobardicis exaratis*, Romae 1590, s. 168: „Hi, qui sequuntur, hymni [...] sunt [...] Alphani Archiepiscopi quodam Salernitani, quem quoque et ipsum ante fuisse monachum Casinensem et postmodum Archiepiscopum Salernitanum planissime constat. Exscripti sunt autem, ex pervetusto codice, Longobardicis litteris exarato monasterii Casinensis [...]”.

Cypriana z Cassinum⁹. Potem wydawcy osiemnastowieczni przychylali się do jednej lub do drugiej opinii¹⁰. Już po wydaniu hymnu w *Patrologia Latina* U. Chevalieur uznał za jego autora Cypriana (podając wszakże w nawiasie imię Alfana)¹¹, z kolei G.M. Dreves, ostatni wydawca hymnu, jako autora podaje Alfana¹². M. de Marco uważa, że Martinengo, rekonstruując twórczość Alfana z Salerno, przypisał mu autorstwo hymnu *Aureo solis radio perennis*, idąc być może za przywołanym już wyżej Piotrem Diakonem, który wśród sławnych mężów opactwa Cassinum wymienia nie tylko Cypriana, ale kilkanaście rozdziałów dalej także Alfana i wspomina jego hymn o św. Benedykcie, choć nie precyzuje dokładnie, o jaki utwór chodzi¹³. Kodeks będący *editio princeps*, z którego korzystał Martinengo, zaginął, co uniemożliwia dziś dalsze poszukiwania autorstwa¹⁴. Wspomniana wyżej autorka opracowania o Cyprianie z Cassinum daje argumenty za tym, że hymn *Aureo solis radio perennis* powstał wcześniej niż w czasach Alfana (czyli wcześniej niż w XI wieku), zwracając uwagę na dość duże wyrafinowanie i otwartość na wrażliwość humanistyczną w treści utworu, w formie zaś na archaiczny, uroczysty schemat abecedariusza, kultywowany we wczesnym średniowieczu i w środowiskach będących pod wpływem kultury wyspiarskiej, co mogło mieć miejsce w VIII stuleciu w opactwie Cassinum¹⁵.

Hymn *Aureo solis radio perennis* to abecedariusz stroficzny prosty (kolejne litery alfabetu rozpoczynają pierwszy wers każdej zwrotki). Napisany został strofą saficką mniejszą. Liczy 24 zwrotki. Pierwsze dwie stanowią część wprowadzającą, w której autor nawiązuje do obchodu liturgicznego św. Benedykta (w tradycyjnym kalendarzu jest to 21 marca, reforma liturgii po Vaticanum II zmieniła niestety tę datę, co utrudnia akurat interpre-

⁹ *Lignum vitae, ornamentum et decus Ecclesiae in quinque libros divisum auctore Arnaldo Wion*, pars prima, Venetiis 1595, s. 411: „Nonnus Cyprianus, monachus Casinensis, scripsit hymnum unum de S.P.N. Benedicto et alia nonnulla: hymnus ille est Casini M.S. tali exordio *Aureo solis radio perennis*”.

¹⁰ Por. M. de Marco, *Cipriano di Montecassino*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 25, red. A.M. Ghisalberti, Roma 1981, w: http://www.treccani.it/enciclopedia/cipriano-di-montecassino_%28Dizionario-Biografico%29/ (dostęp: 27.07.2020).

¹¹ U. Chevalieur, *Repertorium hymnologicum*, t. 1, Louvain 1892, s. 96.

¹² *Analecta hymnica medii aevi*, ed. A. Lentini, XXII, Leipzig 1893.

¹³ Petrus Diaconus, *De viris illustribus Casinensibus* XIX, PL 173, 1030: „Alphanus Salernitanus [...] composuit nudo et lucidissimo sermone passionem Sanctae Christinae, Hymnos praeterea de eadem virgine duos, de Sancto Benedicto versus ad Pandulphum Marsorum episcopum [...]”.

¹⁴ Por. M. de Marco, *Cipriano di Montecassino*.

¹⁵ Por. de Marco, *Cipriano di Montecassino*.

tację niektórych miejsc hymnu), 17 zwrotek to poetyckie przetworzenie historii cudów patriarchy zachodniego monastycyzmu przedstawionych w *Dialogach św. Grzegorza*¹⁶, 5 ostatnich zwrotek zaś to część prekacyjna (modlitwa do św. Benedykta) oraz doksologia.

Niniejszy przekład hymnu *Aureo solis radio perennis* (prawdopodobnie pierwszy nowożytny przekład) oddaje w języku polskim starożytną strofę saficką mniejszą. Jest to metrum stosunkowo łatwe w przekładzie, ponieważ istnieją w naszej poezji jego odpowiedniki. Rezygnujemy jednak z oddawania schematu abecadariusza, ponieważ byłby to zabieg bardzo sztuczny, skutkujący koniecznością odchodzenia od treści oryginału.

2. Wydania tekstu

Cyprianus Cassinensis, *Hymnus de S. Benedicto*, PL 89, 1051-1052.

Alphanus Salernitanus, *De S. Benedicto*, PL 147, 1231-1233.

De sancto Benedicto, w: *Analecta hymnica medii aevi*, t. 22, ed. G.M. Drevés, Lepzig 1893, s. 54-56.

3. Przekłady nowożytne

Brak.

4. Bibliografia

Źródła

Alphanus Salernitanus, *Carmina*, PL 147, 1220-1268.

Chronica Sancti Benedicti Cassinensis, Monumenta Germaniae Historica, *Scriptores rerum Longobardicarum et Italicarum*, 1: *Scriptores rerum Longobardicarum et Italicarum saec. VI-IX*, ed. Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi, Hannoverae 1878.

Gregorius Magnus, *Dialogi de vita et miraculis patrum Italicorum*, PL 66, 125-204, tł. A. Świderkówna, Św. Grzegorz Wielki, *Dialogi*, ks. II, Św. Benedykt z Nursji, *Regula*, Kraków-Tyniec 2005.

Petrus Diaconus, *De viris illustribus Casinensibus*, PL 173, 79-1144.

¹⁶ Gregorius Magnus, *Dialogi de vita et miraculis patrum Italicorum*, PL 66, 125-204.

Opracowania

- Analecta hymnica medii aevi*, t. 22, ed. G.M.Dreves, Leipzig 1893.
- Chevalier U., *Repertorium hymnologicum*, t. 1, Louvain 1892.
- de Marco M., *Cipriano di Montecassino*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 25, red. A.M. Ghisalberti, Roma 1981, w: http://www.treccani.it/enciclopedia/cipriano-di-montecassino_%28Dizionario-Biografico%29/ (dostęp: 27.07.2020).
- Lentini A., *Alfano*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 2, red. A.M. Ghisalberti, Roma 1960, s. 253-257, w: [http://www.treccani.it/enciclopedia/alfano_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/alfano_(Dizionario-Biografico)/) (dostęp: 29.03.2020).
- Lentini A., *Rassegna delle poesie di Alfano di Salerno*, „Bullettino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo” 69 (1957) s. 213-242.
- Martinengius T.P., *Pia quaedam poemata, ac theologica, odaeque sacrae diverso carminum genere conscriptae. Quibus etiam accesserunt nonnulli aliorum quorundam illustrium monachorum Casinensium hymni, non indocti quidem illi, nec invenusti, collecti ex exemplaribus partim Latinis litteris, partim Longobardicis exaratis*, Romae 1590.
- Penco G., *Storia del monachesimo in Italia. Dalle origini alla fine del Medioevo*, Milano 1995.
- Wyon A., *Lignum vitae, ornamentum et decus Ecclesiae in quinque libros divisum, pars prima*, Venetiis 1595.

5. Przekład¹⁷

Aureo solis radio perennis
 Hac die totus decoratur orbis,
 Ut tuis, felix, Benedicte, festis
 Clarior adsit.

W złote promienie wieczystego słońca
 W dniu tym świat cały jest przyozdobiony,
 By na twe święto, szczęsny Benedykcie,
 Większym lśnić blaskiem¹⁸.

¹⁷ Przekład na podstawie: *De sancto Benedicto*, w: *Analecta hymnica medii aevi*, t. 22, ed. G.M. Dreves, Leipzig 1893, s. 54-56. Jest to najlepsze wydanie hymnu, ponieważ zostały w nim poprawione ewidentne błędy i usterki obecne w PL, jak również bardziej uwidoczniiony został (nieobecny w pełni w PL) schemat abecedariusza – litera *X* odpowiada dyftongowi *Ch*, litera *Y* rozpoczyna wyraz *ymnus* zamiast *hymnus*, litera *Z* w słowie *zeta* zamiast błędnego *meta*; *zeta=dioeta* (por. Forcellini). Odchodząc od zapisu ortograficznego w wydaniu *Analecta hymnica*, wprowadzamy w miejsce *j* literę *i*.

¹⁸ Zwrotka pierwsza wyraźnie nawiązuje do faktu, że święto św. Benedykta przypada w tradycyjnym kalendarzu 21 marca, a więc na samym początku wiosny: „hac die totus [...] orbis [...] clarior”.

Bella mirandis opulenta factis,
 Signa virtutum, speciale munus
 Regulae, praebent tibi sempiterno
 Tempore laudes.

Wojny obfite w przedziwne zdarzenia,
 Cudowne znaki i reguła twoja
 Przynoszą tobie aż po wieczne czasy
 Wielkie uznanie.

Clares aetatis teneris ab annis
 Moribus, vitam quibus ordinasti,
 Cum voluptati dederis nec ulli
 Intima cordis.

Od lat najmłodszych jaśniejiesz cnotami,
 Stosując do nich całe swoje życie,
 Bo głębi serca ku żadnej rozkoszy
 Nie odsłoniłeś¹⁹.

Deditur tanto prius id triumpho
 Vas quidem fractum muliebre damnum,
 Quod puer sanum prece lacrymosa
 Restituisti.

Kiedy kobiecie rozbiło się sito,
 W latach chłopięcych dokonałeś cudu –
 Zwróciłeś całe poruszony prośbą
 Oraz jej łzami²⁰.

Exhibens sanctum celer institutum
 Artium summis studiis relictis,
 Rebus et patris fugis, et salubri
 Veste bearis.

Szybko powziąłeś swój plan świątobliwy,
 Bo porzuciłeś studia literackie
 I dobra ojca – uciekłeś, a habit
 Stał się twym szczęściem²¹.

Foveras antro tua membra parvo
 Mensibus versis novies quaternis,
 Quo manens nullis hominum, sed uni
 Notus haberis.

I zamieszkałeś w niewielkiej jaskini,
 Tam też spędziłeś aż trzy lata życia
 I przebywałeś nieznanym nikomu,
 Bogu jedynie²².

Grata divino tibi festa nutu
 Conferunt pastum latitans videris.
 Fama fit, vulnus perit omne mentis
 Vulnere carnis.

W miły dzień święta, za Bożym natchnieniem
 Ktoś, niosąc stawę, widzi twe ukrycie²³,
 Rośnie twa sława, leczysz rany ducha
 Ciała ranami²⁴.

¹⁹ Gregorius Magnus, *Dialogi de vita et miraculis patrum Italicorum* II Prol. (dalej: *Dial.*).

²⁰ *Dial.* II 1.

²¹ *Dial.* II Prol.

²² *Dial.* II 1.

²³ *Dial.* II 1.

²⁴ *Dial.* II 2.

Hinc crucis signum vitreum veneni
 Poculum frangit, vaga mens fugatur
 Virgulae tactu, fluit e cavato
 Marmore lymphae.

Tak więc znak krzyża kruszy szklaną czarę
 Pełną trucizny²⁵, opaczne zaś myśli
 Pod ciosem różgi pierzchają²⁶, a woda
 Płynie ze skały²⁷.

Insilit ferrum capulo reversum,
 Mollis humanos regis unda passus,
 Qua tuam raptus Placidus melotem
 Cernere fertur.

Ostrze powraca do swej rękojeści²⁸,
 Po miękkiej fali chodzą ludzkie stopy²⁹,
 Tonący Placyd mówi, że zobaczył
 Płaszcz twój nad sobą³⁰.

Karus horrendam tulit ales escam,
 Fles nimis sontis nece motus hostis;
 E loco cedens solito petisti
 Liris amoena.

Miły ptak zabrał zatrute jedzenie³¹,
 Ty oplakujesz winę i śmierć wroga³²,
 Opuszczasz klasztor i wyruszasz w piękne
 Liri ustronie³³.

Lubricus strata furit anguis ara,
 Aggravat pondus, strepit igne falso:
 Sed nihil contra valet inchoatum
 Ferre laborem.

Śliski wąż wypelzł spod ruin ołtarza,
 Obciąża kamień³⁴ oraz wznieca pożar
 Fałszywy, jednak nie potrafi wstrzymać
 Pracy zaczętej³⁵.

Membra collapsio laterata muro
 Sana redduntur, patulo probantur
 Fratribus furtim male facta, regis
 Panditur actus.

Mur zawalony łamie kości mnicha –
 Ten wstaje zdrowy³⁶; tajne grzechy braci
 Stają się jawne³⁷, odkryte zaś czyny
 Króla Totili³⁸.

²⁵ *Dial.* II 3.

²⁶ *Dial.* II 4.

²⁷ *Dial.* II 4.

²⁸ *Dial.* II 5.

²⁹ *Dial.* II 6.

³⁰ *Dial.* II 7.

³¹ *Dial.* II 7.

³² *Dial.* II 8.

³³ *Dial.* II. Liris, inaczej Carnellus, to rzeka w Kampanii, na południe od Cassinum.

³⁴ *Dial.* II 9.

³⁵ *Dial.* II 10.

³⁶ *Dial.* II 11.

³⁷ *Dial.* II 12.

³⁸ *Dial.* II 14. W tekście oryginalnym nie ma imienia króla Gotów, wprowadzamy je w przekładzie dla większej jasności tekstu.

Noxa libantem necat, et ruina
Sedis electae patet, obtinentur
Spiritus, rapto latitare vino
Cernitur hydrus.

Obiicis fratri quod inane fecit,
Inspicis mentem penitus rebellem,
Copiam prodidis, gravidisque somno
Consulis index.

Perfidus tellus procul egit artus,
Sistit errantem draco, cessit ulcus
Regium nummi subiere, fugit
Horrida pestis.

Quod cadit vitrum patet esse salvum,
Vasa producunt oleum, chelydrus
Pellitur dextra, manuunque loca
Visio solvit.

Reddito vitae puero, subire
Coelicas sedes animam sororis,
Et velut solis radio sub uno
Omnia cernis.

Ginie z powodu przewinienia kapłan³⁹,
Benedykt wieści zburzenie klasztoru⁴⁰,
Czart się poddaje⁴¹, w schowanym zaś winie
Waż się ukrywa⁴².

Wyrzucasz bratu jego próżne myśli,
Patrzysz w głąb jego zbuntowanej duszy⁴³,
Dostarczasz mąkę⁴⁴, pogrążonym we śnie
Śpieszysz z poradą⁴⁵.

Ziemia wyrzuca zwłoki wiarołomcy⁴⁶,
Smok zatrzymuje mnicha, który uciekł⁴⁷,
Znika wrzód skórny⁴⁸, znajdują się pieniądze⁴⁹,
Zginie zaraza⁵⁰.

Upada flaszka, ale się nie tłucze⁵¹,
W beczkach przybywa oliwy⁵², a demon
Czmychnie pod ciosem prawicy⁵³ i więzy
Spadną, gdy spojrzysz⁵⁴.

Zmarły syn wstaje⁵⁵, a dusza twej siostry
Zdąży – jak widzisz – w niebiańskie siedziby⁵⁶,
I możesz w jednym w promieniu słonecznym
Wszystko oglądać⁵⁷.

³⁹ *Dial.* II 16.

⁴⁰ *Dial.* II 17.

⁴¹ *Dial.* II 16.

⁴² *Dial.* II 18.

⁴³ *Dial.* II 20.

⁴⁴ *Dial.* II 21.

⁴⁵ *Dial.* II 22.

⁴⁶ *Dial.* II 24.

⁴⁷ *Dial.* II 25.

⁴⁸ *Dial.* II 26.

⁴⁹ *Dial.* II 27.

⁵⁰ *Dial.* II 27.

⁵¹ *Dial.* II 28.

⁵² *Dial.* II 29.

⁵³ *Dial.* II 30.

⁵⁴ *Dial.* II 31.

⁵⁵ *Dial.* II 32.

⁵⁶ *Dial.* II 34.

⁵⁷ *Dial.* II 35.

Scandis ardenti sacer orbe praesul
In via coelum facibus corusca,
Quando ter ternis tribus et Kalendis
Instat Aprilis.

Te canit laetus chorus angelorum
Patriarcharumque, et apostolorum,
Et prophetarum meritis ab omni
Parte beatum.

Ut sit huius plebs memor ista laudis,
Hic ames dici pater, hanc decenter
Si doces, laute refove, polumque
Scandere praebe.

Xriste devoti pretium laboris,
Confer istius prece nos iuvari,
Cuius exemplo peritura foedi
Liquimus orbis.

Ymnus hic noster, Benedicte princeps,
Sic tibi semper placidus, tuorum
Qui salus es, lux, decus et perennis
Laus monachorum.

Zeta coelestis pretiosa Regis
Te facit veris celebrem tropaeis,
Unde nos semper petimus frequentes
Nocte dieque.

Doxa sublimi maneat Parenti,
Eius et sacro diadema Nato
Et tibi virtus utriusque compar
Spiritus alme. Amen.

Podążasz drogą, o święty opacie,
Prosto do nieba, wśród blasku pochodni⁵⁸,
Kiedy przychodzi ów dzień dwunastych
Kalend kwietniowych⁵⁹.

Cześć twoją głoszą radośnie anieli,
Chór patriarchów oraz apostołów,
Także prorocy, boś przez swe zasługi
Wszedł w pełnię szczęścia.

Niech o tej chwale lud stale pamięta,
Pozwól, by ciebie mógł nazywać ojcem,
Wspieraj go czule, o mistrzu przezacny,
Daj dość do nieba.

Chryste, nagroda za pobożne trudy,
Spraw, niech nas wspiera wstawiennictwo tego,
Który pokazał, jak ujść przed zagładą
Zgniłego świata.

Niechaj ten hymn nasz, ojcze Benedykcie,
Będzie ci zawsze miły, bo ty jesteś
Szczęściem i światłem, ozdobą i wieczną
Chlubą dla mnichów.

Mieszkaś w pałacu niebieskiego Króla,
Zdobyłeś sławę prawdziwym zwycięstwem,
My przeto zawsze wołamy w modlitwie
Dniem oraz nocą.

Niechaj trwa chwała Ojca na niebiosach,
Niech diadem wieńczy skronie Jego Syna,
I Tobie chwała, równa mocy Obu,
Duchu najświętszy. Amen.

Z języka łacińskiego przełożył,
wstępem poprzedził i przypisami opatrzył
ks. Tadeusz Gacia⁶⁰

⁵⁸ *Dial.* II 37.

⁵⁹ Dzień 21 marca.

⁶⁰ Ks. dr hab. Tadeusz Gacia, kierownik Katedry Filologii Łacińskiej w Instytucie Literaturoznawstwa na Wydziale Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; e-mail: tadeusz.gacia@kul.lublin.pl; ORCID0000-0002-1836-9506.